

Vedres Balázs – Bruszt László – David Stark

A technológiák szervezése és a szervezés technológiái: az *online* civil szerveződés főbb műfaji formái Kelet-Európában¹

Az „internet és társadalom” paradigma után

A napjainkban kialakuló új technológiák és a szervezeti formák párhuzamos fejlődésének kutatása előtt álló komoly kihívások egyikét az új technológiák által kiváltott várakozások alkotják. Ezeknek a várakozásoknak a komolyan vétele nem a néha erősen eltúlzott ígéreteknek, hanem inkább azoknak a feltételezéseknek az elfogadását, illetve megértését jelenti, amelyek a várakozások kialakulását lehetővé tevő technológia és a társadalom kapcsolatai mögött húzódnak meg. Az internet és a közélet kapcsolatairól szóló népszerű sajtó és a tudományos szakirodalom egyaránt tele van az új információs és interaktív technológiák átalakító erejével kapcsolatos lelkesedéssel és elvárásokkal, amelyek azt juttatják kifejezésre, hogy az új technológiák – sokak reményei szerint – a globális civil társadalom új korszakát nyithatják meg.

A várakozások szerint az összeköttetések megteremtésének lehetősége kulcsfontosságú szerepet játszhat ebben az átalakulásban. Az új technológiák felülkerekedhetnek a tömegtájékoztató eszközök mindeddig uralkodó modelljén, amely az egy feladótól sok címzetthez irányuló kommunikációra épül, és helyette az új globális polgárok között létesülő közvetlen kapcsolatokat juttathatják érvényre. A tudatos és célratörő társadalmi cselekvés új tartományainak megteremtése újjáélesztheti az alvó közéleti szférát. Mivel az *online* összeköttetések interaktív jellegűek, a virtuális közéleti szféra az állampolgári részvétel elsőrendű színterévé válhat. A „kiberpolgár” – ellentétben a tömegkommunikációs modell passzív fogyasztóival, illetve a hagyományos politikai rendszer rezignált választóival – aktívan, másokkal közvetlenül együttműködve használja fel a részvételi lehetőségeket, hozzájárulva az *online* folyó vitákhoz. Az összekötöttség továbbá nem csupán a polgárt alakítja át, hanem átformálja a közéleti szféra topográfiáját és geográfiáját is, mivel a technológia mindenki számára, aki hozzáférhet a világháléhoz, rendelkezésre bocsátja az eszközöket ahhoz, hogy kapcsolatba lépjen bárki mással, aki valahol másutt ezen a bolygón hasonló hálózati kapcsolatokkal rendelkezik. A virtuális közéleti szféra tehát egyre inkább felszabadul a térbeli kötöttségek alól. Az *e-tópista* (elektronikus utópista) víziókban az illuzórikus premodern poliszok képe ötvöződött a huszonegyedik. század globális interaktív technológiáival (e kérdés irodalmának kritikai tárgyalását illetően lásd Hand és Sandwell, 2002).

A túlfűtött retorikájú viták közepette a szociológusok kijózanító kérdéseket tettek fel: A hálózati összeköttetés vajon csakugyan adottságnak tekinthető mindenütt? Ki fér-

¹ Az „európai civil társadalom” fogalmát az 1980-as évek végén folyt közéleti viták során vezették be. Lásd Mary Kaldor (1988), továbbá Muetzenfeldt és Smith (2002).

het hozzá valóban minden információhoz, ami elérhető? Hogyan rétegződnek az olyan használati mutatók, mint például az *online* töltött órák száma és az *online* tevékenységek típusai (levelezés, böngészés, vásárlás, játék, azonnali üzenetváltás stb.)? Ezek a mutatók milyen korrelációban állnak más demográfiai vagy társadalmi osztályszerkezeti változókkal, például a nemre, a korra, a foglalkozásra, a jövedelemre, a képzettségi szintre és hasonló jellemzőkre vonatkozó adatokkal? Az ilyen kérdések vizsgálatai létrehozták azt a már jól kidolgozottnak tekinthető keretet, amelyet az „internet és társadalom” paradigmának nevezhetünk.² A világháló-használat demográfiájának feltérképezésére irányuló rendíthetetlen elkötelezettséget tükrözik a *Pew Project* támogatásával „Az internet és az amerikai élet” (*Internet and American Life*) című program keretében végzett vizsgálatok (lásd <http://www.pewinternet.org/reports.asp>). E kutatások jellegzetes témáit érzékelteti a legújabb jelentések címeiből vett alábbi minta:

„Ázsiai-amerikaiak és az internet: a fiatalok és a »bekapcsolódottak«”
 „»Behálózott« idős polgárok: a buzgó kevesek, családi kötelekektől inspirálva”
 „Spanyolajkúak és az internet”
 „Afrikai-amerikaiak és az internet”
 „Egyetemi hallgatók és a világháló”

Ha az internet ilyen speciális, megkülönböztetett figyelemben részesül, akkor könnyen meglehet, hogy az internet végfelhasználói alkotják a történelem folyamán bevezetett új technológiák alkalmazóinak mind gazdasági-kereskedelmi, mind tudományos célokból legszisztematikusabban tanulmányozott csoportját.

A virtuális közéleti szférával kapcsolatos korai irodalom utópisztikus ígéreteivel szemben az „internet és társadalom” paradigma fontos korrekciót jelent. Ám az utópisztikus víziókat közelebből megvizsgálva azt látjuk, hogy bár az érem mindkét oldala az összeköttetést hangsúlyozza, az egyik oldal elsősorban a transzformációs potenciált mutatja fel, a másik viszont az akadályokra koncentrál (akár a hozzáférés terén, akár a használók jártasságát tekintve), s ugyanakkor az „internet és társadalom” paradigma összességében véve nem kérdőjelezi meg a technológiával kapcsolatban széles körben elterjedt feltételezéseket. Ellenvetésünk – tömören fogalmazva – nem annyira az „internet” vagy a „társadalom” terminusokra, mint inkább az „és” kötőszóra³ vonatkozik, ami arra utal, hogy a technológia a társadalomhoz képest valami külsődleges dolog lenne.⁴ Szociológusként egyetértünk azzal, hogy feladatunk a társadalmi oldal vizsgálata, de olyan szociológia mellett foglalkunk állást, ami a technológiát a társadalom elidege-

* A cikkben összefoglalt kutatást az amerikai Nemzeti Tudományos Alapítvány (*National Science Foundation, NSF*) N 0115378. számú programja és az *Open Society Institute* budapesti információs programja támogatta. Megjelent: *The Annals of the American Academy, AAPSS*, 597, 2005. január.

² Például mind a Harvard, mind a Stanford egyetemen van „internet és társadalom” kutatási központ. A Marylandi Egyetem internetkutatási programjában közreműködő kutatók szerkesztik az *IT & Society* című folyóiratot. A paradigma kialakulásáról lásd DiMaggio és tsai (2001); Robinson, DiMaggio és Hargitai (2003).

³ Itt kevésbé vagyunk kritikusak Bruno Latour-nál (1999: 15), aki – a saját maga által alapított irányzatot bírálva – azt az elhíresült megjegyzést tette, hogy „az *actor-network* elmélettel kapcsolatban csak négy dolog nem stimmel: az 'actor' szó, a 'network' szó, az 'elmélet' szó és a kötőjel!”.

⁴ A paradigma megnevezésére való felfigyelés természetesen triviális lenne, ha a név által jelzett elválasztás nem jellemezné olyan mélyen magát a megközelítést.

níthetetlen alkotórészének tekinti.⁵ Elvetjük azt az utópisztikus szemléletet, ami a társadalmi hatásokat a technológia jellegzetes vonásaiból próbálja levezetni, de nem tesszük magunkévá azokat a megközelítéseket sem, amelyek kizárólag a társadalmi struktúra tulajdonságainak hatásaira koncentrálnak. Ahelyett, hogy a civil szervezetek struktúráját mechanisztikusan az új technológia attribútumaiból kiindulva próbálnánk értelmezni és azokat a módokat elemeznénk, ahogyan a társadalmi struktúrák korlátozzák e hatásokat, azt javasoljuk, hogy a technológiák, az aktorok és az akciótípusok kombinációit tanulmányozzuk, amelyek meghatározzák az *online* civil társadalom különféle struktúráinak kialakulását.

Ebből a felfogásunkból eredően erős hatással vannak ránk a tudománnyal és a technológiával kapcsolatos vizsgálatok eredményei. Mint Bruno Latour (1991) és Michel Callon (1991) rámutattak, az amerikai szociológusok által művelt társadalmi hálózat-elemzés tipikusan a személyek (vagy antropomorfizált szervezetek) közötti kapcsolatokra koncentrálnak, elhanyagolva a személyeket és dolgokat összekapcsoló kötélekek társadalmi-technikai vonásait. Hasonlóképpen, Hutchins (1995) azt állítja, hogy az intelligencia társadalmilag megosztott lehet (a „társadalmi” jelző itt magában foglalja az embereket és az általuk létrehozott nem emberi konstrukciókat egyaránt), s ezt annak aprólékosan részletezett elemzésével demonstrálta, ahogyan egy csatahajót hajtóművének meghibásodása után benavigálnak a kikötőbe. A szervezeti formák és a technológia közötti kapcsolatokról írt úttörő tanulmányában Yates (1989) rámutatott az olyan prózai tárgyak jelentőségére is, mint például a dossziék és az iratrendező fiókok, amelyek fontos szerepet játszottak a bürokratikus szervezetek kialakulásában. Eisenstein (1993) kimutatta, hogy a modern tudomány szerveződése elválaszthatatlan a nyomtatási technológiától; Orlikowski (2000) bírálta az „appropriációs” szemléletet, miszerint a használati módok eleve meg vannak határozva a technológiákban; Barley (1986) pedig elméleti eszközök egész sorát dolgozta ki a technológia és a szervezeti struktúrák kölcsönhatásainak megragadására. Boczkowski (2004) az *online* újságokról írt tanulmányában demonstrálta, hogy a technológiák úgynevezett „affordanciái” csupán lehetőségeket nyújtanak valamire, illetve „megengednek” bizonyos dolgokat. Noha egy-egy adott technológiát nem lehet tetszés szerint bármire felhasználni, a technológiák tipikusan egynél többféle alkalmazást „engednek meg”. A technológia története, és különösen a kommunikációs technológiák története bővelkedik a példákban arra, hogy a technológiák – mint például a telefon (Fischer 1992) – hogyan fejlődtek párhuzamosan a társadalmi gyakorlatokkal olyan irányokban, amelyek drámaian eltértek a tervezőik által eredetileg nekik szánt felhasználási módoktól.

Kelet-Európai posztoszocialista társadalmi különleges terepet kínálnak az interaktív technológiák és a szervezeti formák párhuzamos fejlődésének tanulmányozásához: az önszervező civil társulások kialakulása a régióban egybe esik a digitális forrada-

⁵ Így tehát az „internet és társadalom” helyett ma már jobb lenne inkább az internet társadalmát vizsgálni. Ez az egyszerű terminológiai változás az „aktorok” kibővített és ugyanakkor heterogénabb konstellációjára utal: nem csupán személyek millióira, hanem rajtuk kívül a honlapokat, rútereket, szervereket és keresőprogramokat, valamint a szoftverködök („intelligens ágensek”) gyorsan burjánzó populációját is magában foglalja, amelyek átszövik az internetet, kölcsönhatásba lépve velünk és egymással. Az ilyen interaktív populációk társadalmi dinamikájának szisztematikus vizsgálata izgalmas lehetőséget kínál a szociológiának.

lommal. 1989 előtt a hagyományos értelemben vett nem kormányzati szervezetek (*non-governmental organizations, NGO*) gyakorlatilag nem léteztek Kelet-Európában, és a születőben lévő internet még nem volt elérhető. A csekély számban létrejött, erősen behatárolt horizonttal működő önkéntes társulások a *szamizdat* útján kommunikáltak. Fénymásoló berendezésekhez való hozzáférés híján speciális rugókkal ellátott írógépeket használtak, hogy dokumentumaikról akár hét indigós másolatot is elő tudjanak állítani. Prágában például gyakran előfordult, hogy egy földalatti filozófiai szeminárium tagjai kéziratos szövegeket köröztek egymás között, s ezek közül egyesek olyan általános iskolás gyerekek kézírásával voltak lejegyezve, akik nagy fáradtsággal többször is lemásolták szüleik írásait, hogy azokat szélesebb körben tudják terjeszteni. Ma mind a civil szervezetek, mind az internetportálok száma exponenciálisan növekszik az egész régióban. Magyarországon például a demokratikus átalakulást követő első év végére már 15 ezer ilyen szervezet működött, ma pedig több mint 50 ezret tartanak nyilván. Az *online* kapcsolatokkal bíró személyek száma szerény becslések szerint évenként, a honlapok száma pedig hat hónaponként megduplázódik (Kuti, 2001). Az önkéntes civil társulások működésének technikai feltételei alig egy évtized leforgása alatt ugrásszerűen javultak: a Gutenberg előtti állapotokat a fejlett kommunikációs technológiák szabad felhasználási lehetőségei váltották fel.

Ebben a cikkben a civil társadalom honlapjainak vizsgálata a feladatunk. Mint írásunk címe is jelzi, a szervezés technológiáit vizsgáljuk, és ennek során tanulmányozzuk, hogy ezek a technológiák hogyan szerveződnek. A civil szervezetek és a társadalmi mozgalmak a civil társadalom megszervezése érdekében csatasorba állíthatják a világhálón megjelenő honlapok technológiáit. Kérdés azonban, hogy az elérhető technológiák sorából milyen megoldásokat alkalmaznak saját honlapjaikon? Éppúgy, mint ahogyan a konvencionális (*offline*) szervezeteket bizonyos rutinok csomagjaiként foghatjuk fel, az *online* szerveződést is bizonyos vonások sajátos kötegeinek tekinthetjük. Ha a honlapok kialakításánál a technológia lenne a determináló tényező, akkor ezek között kevés szisztematikus variációra számíthatnánk. Ám – mint látni fogjuk – a variációk többféle azonosítható mintájával találkozunk, ami arra utal, hogy a különféle civil társulások megkülönböztethető módokon szervezik az általuk alkalmazott technológiákat. Feladatunkat újra fogalmazva tehát azt mondhatjuk, hogy valójában a politikai képviselet új területét vizsgáljuk: a civil szervezetek kialakulásával új típusú szereplők lépnek színre, akik a hagyományos politikai választási rendszer mellett, egy új képviseleti médium keretei között újfajta képviseleti igényeket elégitenek ki. Arra a kérdésre keresve a választ, hogy a szervezetek hogyan jelentik meg önmagukat *online*, voltaképpen politikai technológiákat vizsgálunk, a honlapok sajátos vonásainak különféle kombinációira jellemző minták feltérképezésével pedig a technológia szervezési módozatait tárjuk fel.

Adatok

Ahhoz, hogy felrajzolhassuk a kelet-európai civil társadalmi hálózatok strukturálódási folyamatait, a régió négy országában összesen 1586 jelentősebb civil társulás honlapjáról gyűjtöttünk adatokat. Az 1. táblázat ezeknek a megoszlását mutatja be.

1. táblázat

A vizsgált honlapok megoszlása országok szerint

Ország	Honlapok száma
Cseh Köztársaság	484
Lengyelország	314
Magyarország	405
Szlovákia	383
Összesen	1586

A vizsgált négy ország honlapjainak adatait 2002 márciusa és júniusa között gyűjtöttük össze, anyanyelvi közreműködők segítségével, akiket kiképeztünk a mintavételi és kódolási eljárások alkalmazására.⁶ Kutatócsoportunk ellátogatott minden egyes honlapra, és bizonyos előre meghatározott vonásokról egy kérdőív alapján rögzítettük az adatokat, olyan eljárást alkalmazva, amelyet előzőleg egy hatszáz honlapon végzett előzetes felmérés (*pilot project*) során dolgoztunk ki. Az előzetes vizsgálat során úgy találtuk, hogy a honlapok jellegzetes vonásaiban a különféle aktorokkal – a portálok látogatóival, a szervezetek tagjaival, klienseivel és/vagy potenciális választóival, tényleges vagy potenciális szponzoraival és más szervezetekkel – kialakított kapcsolatok szervezésének különféle módozatai jutnak kifejeződésre. Ezek a sajátos vonások az *online* civil szerveződés elemi formáit reprezentálják, és a társadalmi cselekvés különféle formáit teszik lehetővé, a kapcsolatok felvételétől a szervezetekre vonatkozó információkon keresztül a tevékenységi területek és a szövetségesek megismeréséig, és az *online* és offline akciókban való aktív részvételig.⁷ Feladatunk tehát az, hogy megpróbáljuk azonosítani azokat a megkülönböztethető mintákat, amelyek mentén ezek a kapcsolati vonások kombinálódnak.

Minden egyes honlapra vonatkozóan 13 jellegzetes vonás meglétét vagy hiányát jegyeztük fel, a következő változók figyelembevételével:

1. A honlapon megtalálható az azt szponzoráló szervezet *offline* elérhetősége (postacím vagy telefonszám).⁸
2. A honlap tartalmaz olyan *e-mail* címet, amelyen keresztül a szervezet elérhető.
3. A honlap tartalmaz *küldetésnyilatkozatot*.
4. A honlap lehetőséget nyújt éves *beszámolók* és jelentések, illetve az anyagi támogatás felhasználásáról készített elszámolások letöltésére.
5. A honlap külön *hírszekciót* tartalmaz.
6. A honlap *naptárt* közöl a várható és múltbeli eseményekről és a kitűzött találkozókra.
7. A honlapon található *konferenciákra* vonatkozó információk.
8. A honlap *többnyelvű*.
9. A honlap külön oldalt vagy speciális szekciót tartalmaz, ahol más honlapokhoz vezető *linkek* találhatóak.

⁶ A mintavételi eljárásra, a kódolási protokollokra, a mérőszámokra, a statisztikai tesztekre és más módszertani kérdésekre vonatkozó adatokat a szerzők kívánságra az érdeklődők rendelkezésére bocsátják.

⁷ A politikai részvételt tanulmányozó diákok fel fogják ismerni, hogy itt a politikai részvétel olyan standard formát fordítottuk át a honlapok kontextusára, mint amilyenek például a speciális akcióprogramokkal kapcsolatban alkalmazott „olvastam róla”, „kapcsolatba kerültem vele”, „azonosulok a céljaival” és „ténylegesen részt veszek benne” kategóriák.

⁸ Mindegyik vonást úgynevezett „dummy változóként” kezeltük, vagyis ha az adott vonás jelen volt, akkor a változó értéke 1, ha pedig hiányzott a honlapról, akkor nulla volt.

10. A honlap *regisztráció* útján lehetőséget ad a csoporthoz vagy szervezethez való csatlakozásra, illetve valamilyen levelező listára való belépésre, ahol a regisztrált tagok különféle e-mail üzeneteket válthatnak.
11. A honlap lehetőséget nyújt a szervezet munkájában való aktív *részvételre*, olyan eszközök segítségével, mint például a hirdetőtáblák és csevegő-fórumok, illetve közvetlenül lehetővé teszi a tagok számára különféle dokumentumok feltöltését, elhelyezését a honlapon.
12. A honlap tartalmaz valamilyen szabadon felhasználható *adatbázist*.
13. A honlap tartalmaz *felmérések* lebonyolítására alkalmas *online* eszközöket.

A 2. táblázat a fenti változók összesített gyakoriságát mutatja be a kelet-európai civil társadalom jelentősebb honlapjainak általunk vizsgált mintájára vonatkozóan.

2. táblázat

A honlapok jellemző vonásait kifejező változók gyakorisága

<i>Változó</i>	<i>Leírás</i>	<i>Gyakoriság (%)</i>
OFFLINE	Offline elérhetőség (postacím, telefonszám)	86,6
E-MAIL	E-mail cím	85,5
KÜLDETÉS	Küldetés-nyilatkozat	63,7
BESZÁMOLÓK	Éves beszámolók, a támogatókra vonatkozó információk	36,5
HÍREK	Hír-szekció	42,2
NAPTÁR	Eseménynaptár, találkozók	41,7
KONFERENCIÁK	Konferencia-figyelő szekció	16,1
TÖBBNYELVŰSÉG	A honlap részben vagy teljes egészében rendelkezésre áll más nyelveken is	33,4
LINKEK	Külön oldal a honlapról elérhető linkekkel	31,0
REGISZTRÁCIÓ	Jelentkezés akcióprogramokra, hírlevelekre vagy levelezőlistákra; tagként való regisztráció, online csatlakozás a szervezethez	31,5
RÉSZVÉTEL	Hirdetőtábla, csevegőfórum megléte vagy más eszközökkel biztosított lehetőség a felhasználóknak dokumentumok közzétételére	21,1
ADATBÁZIS	Online adatbázis	15,9
FELMÉRÉSEK	Online felmérések	5,1

A civil társadalom honlapjainak főbb típusai

A gyakorlatban létező honlapok szerkesztői a fenti vonások közül vajon hogyan választják ki a céljaiknak leginkább megfelelőeket, és hogyan kombinálják azokat? A 13 változó logikai permutációi lehetővé tennék, hogy akár annyiféle különböző „típust” találjunk, amennyi a minta teljes elemszáma. Ez annyit jelentene, hogy semmiféle mintát nem találunk. Egy másik eshetőség az lenne, ha a világháló (talán determinisztikus erejű) technológiájából törvényszerűen egyetlen modell vagy követendő minta adódna. Az így kialakuló felület topológiája sima és egycsúcsú lenne. A csúcsnál azok a honlapok helyezkednének el, amelyek a legteljesebb mértékben megfelelnek az ideális modellnek, és e központ körül véletlenszerű szóródást mutatnának azok a honlapok, amelyeknek még nem sikerült teljesen kiaknázniuk a civil társadalmi honlapokban rejlő

lehetőségeket, mert létrehozóik még nem tanulták meg a technológia hatékony felhasználásának a módját, vagy az idő, illetve a források hiánya miatt még nem tudták befejezni a honlap kiépítését. Az egyetlen móduszú modellben ezek a honlapok is várhatóan a követendő példához konvergálnának. A valóságos honlapok térképének felrajzolásához a klaszter elemzés módszerét alkalmaztuk.

A Ward-féle klaszterelemzés (Ward, 1963) eredményei alapján az általunk vizsgált minta honlapjai öt főbb csoportra oszthatók fel, az öt csoport a honlapok jellemzőinek varianciáját 38 százalékban magyarázza. A 3. táblázat ezt az öt klasztert mutatja be, az egyes klasztereken belül jelezve azoknak a honlapoknak a százalékos arányát, amelyek rendelkeznek egy-egy adott vonással. Az egyes vonásokat illetően bemutatja továbbá a korrigált és standardizált (Pearson) reziduális is, ami azt jelzi, hogy az adott vonás szignifikánsan gyakoribb vagy kevésbé gyakori az adott klaszterben, mint az egész mintában. A +2-nél nagyobb értékű reziduális azt mutatja, hogy a honlapok valamely klaszterben az átlagnál szignifikánsan gyakrabban rendelkeznek az adott vonással, a -2 értéknél kisebb reziduális pedig arra utal, hogy az adott klaszterhez tartozó honlapokon az illető vonás az átlagnál szignifikánsan ritkábban található meg (Agresti, 2002).

3. táblázat

A civil társadalmi honlapok főbb típusai

	A jellegzetes vonások klaszterei										
	1. Hírlevelek		2. Interaktív platformok		3. Pénz-vadászok		4. Könyvtárak		5. Brosúrák		Összesen
	a	B	a	b	a	b	a	b	a	b	A
NAPTÁR	90,3	++	29,1	-	36,3		1,1	-	5,5	-	41,7
HÍREK	62,4	++	47,2	+	32,5	-	19,6	-	23,7	-	42,2
KONFERENCIÁK	29,0	++	13,1		21,8	+	0,5	-	3,8	-	16,1
RÉSZVÉTEL	16,1	-	61,9	++	6,8	-	2,7	-	0,7	-	21,1
REGISZTRÁCIÓ	34,6		63,7	++	13,7	-	9,0	-	13,8	-	31,5
FELMÉRÉSEK	3,8		12,0	++	3,0		2,7		1,7	-	5,1
ADATBÁZIS	16,3		21,3	+	17,1		10,6	-	10,7	-	15,9
TÖBBNYELVŰSÉG	27,4	-	29,3		95,3	++	24,9	-	4,8	-	33,4
BESZÁMOLÓ	41,7	+	18,7	-	52,1	++	17,5	-	50,5	++	36,5
E-MAIL	90,3	+	79,5	-	92,3	+	92,1	+	75,3	-	85,5
LINKEK	31,2		38,4	+	23,1	-	64,0	++	6,2	-	31,0
KÜLDETÉS	60,2	-	60,8		74,8	+	38,6	-	81,1	++	63,8
OFFLINE	88,7		71,7	-	96,6	++	84,1		95,9	++	86,6
Összesen	100		100		100		100		100		100
N	497		375		234		189		291		1586
Százalék	31,3		23,6		14,8		11,9		18,4		100

Megjegyzés: Az „a” oszlopban azoknak a honlapoknak a százalékos arányát tüntettük fel, amelyek az adott műfaji formán belül a jelzett vonással rendelkeznek. A „b” oszlopban a + és a - jelek az adott vonás gyakoriságának korrigált és standardizált (Pearson) reziduálisát jelzik. Egy + jel azt jelenti, hogy a maradék +2-nél nagyobb, két + jel pedig azt mutatja, hogy a maradék +4-nél nagyobb. Ennek megfelelően egy - jel legalább -2 értékű, két - jel pedig -4-nél is kisebb maradékot jelent.

A klaszterek mindegyike az *online* szerveződés egy-egy megkülönböztetett formáját képviseli, vagyis egyetlen olyan modellt helyett, amelyhez valamennyi honlap többé-kevésbé idomulna, ötféle viszonylag koherens mintát találtunk. A civil társadalom honlapjainak elkészítői nem egyetlen modellt követnek, és nem is véletlenszerűen választják meg saját honlapjuk vonásait. Aktívan alakítják honlapjaikat, ám ezt világosan felismerhető típusok vagy forgatókönyvek szerint teszik. Mint a közelebbi vizsgálat során látni fogjuk, e típusok közül négynek – a *hírleveleknek*, a különféle *pénzvadászoknak*, a *brosúráknak* és a „*telefonkönyveknek*” – megvannak a maguk elődei a nyomtatott médiumok világában. Az ötödik típus, az *interaktív platform* egy még kialakulóban lévő sajátos *online* kommunikációs „műfajt” képvisel. A honlapok létrehozói az új technológiákkal szembesülve a már létező kulturális formákhoz fordulnak mintaként: a műfaj strukturálja a szerveződést.

Online műfajok

1. *Hírlevelek.* Ez a típus, amelyhez a civil szervezetek honlapjainak majdnem egyharmad része tartozik, a leggyakrabban előforduló *online* szervezési forma. Az ilyen típusú honlapoknál az átlagosnál sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy eseménynaptárt és a tagok találkozóira vonatkozó információt is találunk. Ezeknek a honlapoknak 90,3 százaléka tartalmaz ilyen vonásokat, és majdnem 28 százalékuk (több mint bármelyik más típus esetében) konferenciákról is közöl információt. Ugyancsak ezeknél a honlapoknál a legvalószínűbb, hogy az adott szervezet tevékenységeiről szóló híreket is találunk. Az ebbe a csoportba tartozó honlapok a folyamatban levő tevékenységekre vonatkozó *online hírlevélként* funkcionálnak, rendszeresen beszámolva a már megtörtént eseményekről és információt nyújtva az elkövetkező *offline* eseményekben való részvétel lehetőségeiről. Ezek a honlapok – összhangban azzal a beállítódással, hogy a felhasználót tényleges vagy potenciális tagnak tekintik – gyakran felhasználják a regisztrációs technológiákat, lehetővé téve a felhasználók számára, hogy *online* csatlakozzanak a szervezethez és a szervezet tevékenységeire vonatkozóan részletes tájékoztatást kapjanak. Elsősorban azokra a belföldi felhasználókra orientáltak, akiket igyekeznek bevonni *offline* tevékenységeikbe, s ennél fogva anyagaik más nyelveken való közzététele szignifikánsan kevésbé jellemző rájuk. Az érdeklődők bevonása azonban ebben az esetben nem terjed ki a tényleges *online* részvételre, mivel ezek az oldalak szignifikánsan kevésbé gyakran rendelkeznek erre alkalmas eszközökkel. Az *online hírlevelek* a világhálón elérhető affordanciák közül elsősorban azokat a vonásokat választják ki, amelyek lehetővé teszik, hogy tagjaikat, illetve választóikat a szervezet *offline* tevékenységeiben való részvételre bátorítsák és erre vonatkozóan információkkal lássák el.

2. *Interaktív platformok.* A civil társadalmi honlapokból vett mintáinknak ebbe a második legnagyobb csoportjába tartozik a vizsgált szervezetek 24 százaléka. Ezeknek a honlapoknak 62 százaléka tartalmaz olyan vonásokat, amelyek lehetővé teszik az *online* részvételt – ez az arány az öt klaszter közül messze a legmagasabb. Úgy tűnik, hogy az általuk célba vett felhasználók aktívak és *online* környezetben már tettek szert tapasztalatokra. Valószínű, hogy ezek a honlapok külön linkgyűjteményeket tartalmaznak felhasználók szá-

mára. Ennél is fontosabb, hogy többnyire lehetőséget nyújtanak a felhasználóknak a szervezethez való *online* csatlakozásra vagy különféle *online* szolgáltatások igénybevétele (az ide tartozó honlapok majdnem kétharmad része rendelkezik regisztrációs eszközökkel), továbbá várható, hogy *online* adatbázisokat is közzétesznek és felhasználják a világháló tagjai vagy választóik körében különféle szempontok szerint végzett felmérésekre is. Individuális, egyénekre orientált stratégiájuknak megfelelően ezek a honlapok közölnék a legtrikáiban formális beszámoló jelentéseket vagy a támogatóikra vonatkozó információkat, és nem valószínű, hogy anyagaikat idegen nyelvekre is lefordítják. Továbbá – *online* orientációjukkal összhangban – igen kevésbé lehet számítani arra, hogy információt adnak *offline* elérhetőségükről is (ezeknek a honlapoknak több mint 25 százaléka sem *offline* címet, sem telefonszámot nem tartalmaz). Az átlagos honlapokkal összehasonlítva szignifikánsan kisebb valószínűséggel közlik e-mail címüket. Ez a jelenség – figyelembe véve egyébként erős *online* érzékenységüket – különösen tünhet. Vonásaik teljes együttesének fényében azonban értelmet nyer: a felhasználók számára a *szervezet* elérésénél talán még fontosabb lehet az, amit a honlapok jellegzetes vonásainak együttese határozottan elősegít és ösztönöz, nevezetesen, hogy *egymást* el tudják érni. Mivel a mintánkban szereplő honlapok között ezek nyújtják a legbőségesebb *online* lehetőségeket a más felhasználókkal való kapcsolatokra, a részvételre, az adatbázisok használatára és különféle anyagok közzétételére, az ilyen honlapok tipikus műfaji formája az *online interaktív platform*.

3. *Idegennyelvű pénzvadászok*. Az ebbe a csoportba sorolt honlapok a teljes minta körülbelül 15 százalékát képviselik. Legfontosabb megkülönböztető jegyük az, hogy szinte kivétel nélkül (95,3 százalékban) egynél több nyelvi változatban is hozzáférhetők. Ezzel a vonással – valamennyi klaszter összesített átlagát véve figyelembe – csak minden harmadik honlap rendelkezik. Az ide tartozó honlapok ezen a kifejezett többnyelvű jellegzetességükön túlmenően a többiekénél nagyobb valószínűséggel használják fel a világháló tagjai, hogy mint a támogatóiktól származó pénzüsszegek hasznélvezői és formálisan elszámoltatható kedvezményezettjei mintegy igazolják és egyúttal szakmailag is megalapozzák tevékenységeiket. Ezek tehát egyrészt nagyobb valószínűséggel közölnék éves beszámoló jelentéseket és a támogatásuk lehetőségeire vonatkozó információkat a világhálón, másrészt viszont kevésbé gyakran nyújtanak folyamatos hírszolgáltatást, és kevesebb alkalmat adnak az *online* kölcsönhatásokra. Ellentétük az interaktív platformokkal sokatmondó. A pénzvadász típusú honlapok az interaktív platformoknál háromszorta nagyobb valószínűséggel tesznek közzé jelentéseket, amelyek valamely standard szakmai bázison megalapozzák legitimitásukat. Ezzel szemben kilencszer kevésbé gyakran mutatnak fel olyan vonásokat, amelyek az *online* részvételt teszik lehetővé, és majdnem ötször kevésbé gyakran tesznek kísérletet új tagok magukhoz vonzására azzal, hogy *online* formában lehetővé teszik a szervezethez való csatlakozást. Noha ezeknek a honlapoknak körülbelül 22 százaléka közöl konferenciákra vonatkozó információkat is, az inkább aktivista karakterű hírlevelekhez képest sokkal kevésbé valószínű, hogy eseménynaptárakat vagy találkozókra vonatkozó közleményeket is tartalmaznak (36 százalék, illetve 90 százalék). Így tehát miközben az első és a második klaszterbe sorolt honlapok tagjaikat *online* vagy *offline* tevékenységekre látszanak mozgósítani, az ilyen többnyelvű felhívások inkább *más szervezetekre*

orientáltak, és ezek között is elsősorban külföldi szponzorok támogatását igyekeznek megszerezni. Az ilyen honlapokat készítő szervezetek igen könnyen elérhetők: 97 százalékuk közül postacímet vagy telefonszámot, és 92 százalékuk tesz közzé e-mail címet, amelyen keresztül kapcsolatba lehet velük lépni. Amikor azonban eljutunk a honlapjaikra, tipikus esetben kevéssé valószínű, hogy találunk valamilyen linkgyűjteményt, amelynek segítségével más (potenciálisan versenytárs?) szervezetek elérhetőek lennének.

4. *Adattárak vagy „telefonkönyvek”*. A mintákban szereplő civil társadalmi honlapoknak körülbelül 12 százaléka sorolható ebbe a negyedik, legkisebb csoportba, amelyet elsősorban az a vonásuk különböztet meg a többitől, hogy majdnem kétharmad részük közül külön linkgyűjteményeket. Ezek a honlapok – egyetlen másik változótól, az e-mail kapcsolatra szolgáló címtől eltekintve – az átlagnál kisebb mértékben rendelkeznek az összes többi általunk vizsgált jellegzetes vonással (vagyis a reziduális negatív értékű). Szignifikánsan kevésbé valószínű, hogy konferenciákra és találkozókra vonatkozó információkat vagy *online* adatbázisokat tartalmaznak, illetve valamilyen formában lehetőséget nyújtanak *online* regisztrációra vagy részvételre; továbbá az összes klaszter közül ezeknél fordul elő a legritkábban, hogy küldetésnyilatkozatot tesznek közzé vagy olyan vonásokkal bírnak, amelyek a formális elszámoltathatóságot szolgálják. Az ilyen honlapok egyfajta virtuális „*telefonkönyvek*” tekinthetők. Karakterisztikusan különböznek tehát az *online* hírlevelektől: az ebbe a csoportba tartozó honlapok kilencvenszerte ritkábban tartalmaznak eseménynaptárt vagy találkozókra vonatkozó információt, mint a hírlevél típusú honlapok. Különböznek továbbá az interaktív platform típusú honlapoktól is: ezeknél huszonháromszor kevésbé gyakran használják fel a hálózati technológiák leginkább interaktív eszközeit, nevezetesen a hirdetőtáblákat, az *online* csevegőfórumokat és a tagoktól származó közlemények közzétételére szolgáló lehetőségeket. Végül különböznek a pénzvadászoktól is annyiban, hogy sokkal kisebb valószínűséggel közölnek éves beszámolókat vagy a támogatásukra vonatkozó információkat. Ezeknek a honlapoknak körülbelül egynegyed része jelenik meg egynél több nyelven; minden ötödiknek van közülük „hírszolgálata”, és csak minden tizedik nyújt *online* adatbázist. Olyan felhasználókra orientáltak, akiktől nem várható, hogy a honlapot működtető szervezet a jövőben tagként vagy potenciális szponzorként számíthasson rájuk. Amikor az ilyen honlapokra látogatunk, a legnagyobb valószínűséggel arra számíthatunk, hogy valamely éppen erre a célra összeállított linkgyűjtemény felhasználásával *tovább léphetünk más honlapokra*. Ilyen értelemben ezek a „*telefonkönyvek*” tartják fenn az *online* civil társadalom országútjait, oly módon, hogy hiperlinkeket bocsátanak rendelkezésünkre, amelyek más honlapokat állandóan elérhetővé tesznek számunkra.

5. *Brosúrák*. Az általunk vizsgált civil szervezetek honlapjainak körülbelül 18 százaléka sorolható ebbe az utolsó csoportba, amelyet a *digitális brosúra* elnevezéssel jellemeztünk. Az ide tartozó honlapokon a világháló leggyakrabban felhasznált vonásai az *offline* elérhetőségre vonatkozó információk, a küldetésnyilatkozatok és a formális elszámoltathatóságot biztosító eszközök különféle kombinációi. Ezekben a honlapokon a legkisebb a valószínűsége annak, hogy a fenti vonásokon kívül találkozhatunk a hálózati technológiai bármely más eszközével is. A virtuális telefonkönyveknél tízszer kisebb

valószínűséggel tartalmaznak például linkgyűjteményeket. Habár a szervezetek *offline* tevékenységeiről több információt nyújtanak, mint a telefonkönyvek, az *online* hírlevelekhez képest sokkal kevésbé mondhatók eseménydúsak, ugyanis míg azoknak a 62 százaléka nyújt hírszolgáltatást, itt ez az arány mindössze 24 százalékos, és ezek tizenhét-szer kisebb valószínűséggel tesznek közzé találkozókra vonatkozó információkat. Még a többnyelvű felhívásoknál is kevésbé használják fel a hálózati technológiák interaktív affordanciáit: ez utóbbi klaszterrel összevetve az a legszembeütőbb különbség, hogy míg a felhívás típusú honlapok 95 százaléka jelenik meg több nyelven is, a tisztán brosúra típusú honlapoknak csupán 5 százaléknál találunk egynél több nyelvi változatot. A honlapoknak ez a csoportja a civil társadalom hálózataiban való részvétel minimális mértékét teszi csak lehetővé.

A honlapok kora és műfaji formái

A honlapok jellegzetes vonásai alapján meghatározott klasztereket – összhangban azzal a felfogással, hogy a tipikus struktúrák a technológiai affordanciák a szereplők és az akciók kombinációinak eredményeként alakulnak ki – a technológiák szervezése, illetve a szervezési technológiák szempontjából jól megkülönböztethető műfaji formáknak tekinthetjük. A technológiában rejlő lehetőségek nem előre bekódolt előírások, hanem gyakorlati cselekvés útján valósulnak meg. A jellegzetes műfaji formák létrejötté magyarázható úgy is, hogy a vonásoknak ezek a tipikus kombinációi egyszerűen a civil társadalom honlapjainak kiépítésében végbement fejlődés egyes lépcsőfokainak felelnek meg, és azt a folyamatot tükrözik, melynek során az aktorok „elsajátítják” a hálózati technológiákat. A brosúra típus esetében például kísértést érezhetünk arra a feltételezésre, hogy a honlapok jellegzetességeinek ezt a konstellációját mintegy első fejlődési fázisnak tekintsük, amely – amíg további vonások is hozzátehetővé nem válnak – egyfajta átmeneti lépcsőfokot alkot a világhálón való megjelenés útján. Hasonló értelemben az interaktív platformok kifejezetten a részvételre orientált csoportját a fejlődés egy olyan későbbi szakaszához tartozónak tekinthetjük, ahová a civil társadalom honlapjai akkor érkeznek el, amikor már teljes mértékben megismerkedtek az *online* technológiákban rejlő lehetőségekkel. E szerint a felfogás szerint tehát a brosúra típusú honlapok valamely civil szervezet *online* életének első lépéseit jelentenék, míg az interaktív platformok később, a technológia ígéreteinek teljes megvalósulásával alakulnának ki.⁹

Az ilyen fejlődési szakaszokra vonatkozó hipotézis ellenőrzése céljából információt gyűjtöttünk a mintánkban szereplő valamennyi honlap koráról. A khi-négyzet teszt alapján koruk szerint nincs különbség a honlapok között (khi-négyzet = 1,358, $p = 0,852$). Ennek az eredménynek a figyelembevételével (valamint más, kapcsolódó tesztek különböző statisztikai kontrolljai alapján is) elvethetjük azt a hipotézist, hogy a honlapok jellegzetes vonásainak klaszterei a honlapok fejlődésének vagy az egyetlen „igazi” civil

⁹ Más megközelítéssel úgy is lehet érvelni, hogy a honlapok azt a legfejlettebb gyakorlatot követik, ami létrehozásukkor elérhető készítőik számára. Ebben az esetben azonban az újabb oldalak interaktívabbak lennének. Vizsgálataink ezt a hipotézist is cáfolják. A honlapok kora és műfaji formája között nincs szignifikáns korreláció.

társadalmi honlap megvalósításához vezető ösvény mentén való előrehaladásnak az egymás után következő fázisait jelentenék. Valószínűbb, hogy a honlapok jellemző vonásainak a klaszterei valójában nem mások, mint a civil társadalmi szervezetek virtuális megjelenésének egymással párhuzamosan kialakuló, különböző műfaji formái.

Ha azonban a klaszterek nem felelnek meg a civil szervezetek *online* megjelenésére szolgáló honlapok valamilyen ideális, példaként követendő modellje irányában végbemenő feltételezett fejlődés szakaszainak, akkor fel kell tennünk azt a kérdést, hogy Kelet-Európa civil társadalmának hálózati honlapjai vajon valóban az általunk talált öt főbb műfaji típus felé tendálnak, vagy éppen eltávolodnak azoktól? Más szóval – noha a honlapok nem konvergálnak egyetlen ideáltípushoz – az egyes klasztereken belül a honlapok vajon az adott klaszterre jellemző ideális típushoz fognak-e közelíteni? Működésüket tekintve a később létrehozott honlapok vajon nagyobb valószínűséggel közelítik meg az adott klaszter középpontjában elhelyezkedő honlap-mintákat, mint azok, amelyek korábban jöttek létre?

E hipotézis ellenőrzésére kidolgoztunk egy mérőszámot, amely – diszkriminanciaanalízis felhasználásával – alkalmazható a műfaj ideáltípusához való „közeliség” mérésére. Ha a világháló csakugyan az itt jelzett öt műfaji forma stabilizálódása felé fejlődik, akkor az újonnan megtervezett honlapok esetében szignifikánsan magasabb diszkriminációs pontszámot kell találnunk, mint a régebbieknél. E hipotézis F-próbája azt mutatja, hogy az újabb honlapoknál valóban szignifikánsan magasabb diszkriminációs pontszám adódik ($F = 3,765$, $p = 0,053$). Az újabb honlapok jobban közelítenek saját klaszterjük centroidjához (a klaszter ideáltipikus honlapjához).

Az eredmények arra utalnak, hogy a műfaji formák meglehetősen robusztusak, és várható, hogy ezek fogják strukturálni az *online* szerveződést a közeljövőben is. Ennek valószínű magyarázata az, hogy a honlapok létrehozói tanulnak azokból a honlapokból, amelyeket már láttak, és ezeket modellnek tekintik. Úgy tűnik, hogy a hálózati rendszergazdákat nem egyszerűen arra kérik fel, hogy „készítsenek egy honlapot”, hanem azt mondják nekik, hogy „építsenek ki egy *ilyenfajta* honlapot”. Az ilyen index jellegű rendszerezés azonban nem eredményez merev másolást. Világosan le kell szögeznünk, hogy eredményeink nem azt mutatják, hogy az újabb honlapok az adott műfajon belül hasonlítanak a régebbi honlapokra, hanem azt, hogy az újabb honlapok nagyobb valószínűséggel lesznek műfajuk tipikus képviselői. E folyamat kezdetén az egyes honlapok közötti különbségek talán csekélyek voltak, ám ezeknek a kezdeti különbségeknek az alapján olyan formák alakultak ki, amelyekre elsősorban nem az jellemző, hogy hasonlóbbá váltak egymáshoz, hanem inkább az, hogy egyre jobban megkülönböztethetők lettek. A műfaj strukturál. Ezt azonban nem mechanikusan teszi. Ebben az esetben pontosan annak megfelelően reprodukálódik, ahogyan az új szereplők módosításokat vezetnek be, amelyek fokozatosan alakítják a letisztuló műfaji formát.

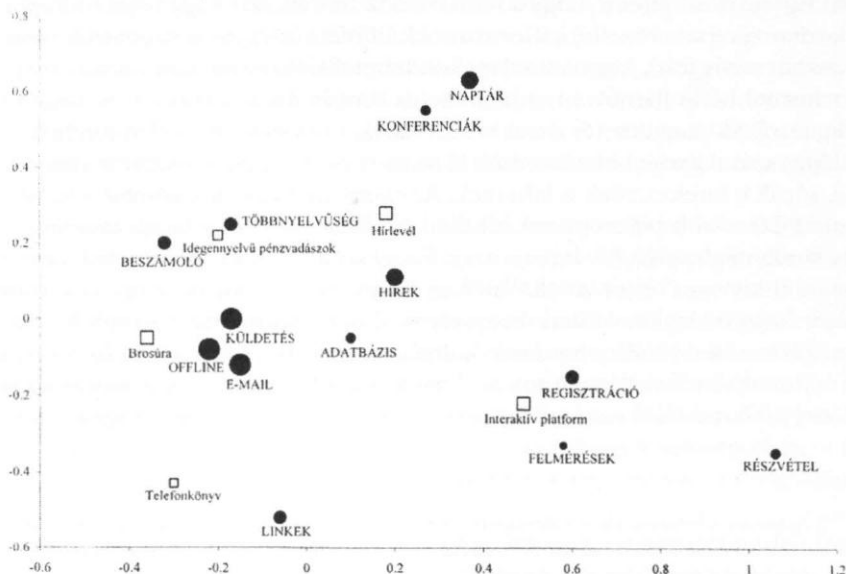
Az *online* civil szerveződés terepéről szolgáló mező vizsgálata

Miután megvizsgáltuk, hogy a műfajok hogyan strukturálják az *online* szerveződést, figyelmünket most annak a mezőnek a struktúrájára fordítjuk, ahol a civil társadalmi honlapok szerveződése végbemeleg. Az 1. ábrán bemutatjuk a kétdimenziós térben ábrázolt mező

korrespondencia-elemzését. A kölcsönös kapcsolatok elemzésének egyik előnye az, hogy lehetővé teszi számunkra mind a klasztereknek, mind a honlapok jellegzetes vonásainak egyetlen térben való megjelenítését. Így ábrázolhatjuk a különféle vonások egymástól való távolságát (a honlapokon való egyidejű megjelenésük valószínűségeként értelmezve), valamint a klaszterek közötti kapcsolatokat is, a különféle vonásokhoz való viszonylagos közelségük, illetve azoktól való távolságuk fenti értelemben vett megjelenítésével.

Az 1. ábra munkalapja:

Megnevezés	x	y
OFFLINE	-0,22	-0,08
E-MAIL	-0,15	-0,12
KÜLDETÉS	-0,17	0
BESZÁMOLÓ	-0,32	0,2
HÍREK	0,2	0,11
NAPTÁR	0,37	0,63
KONFERENCIÁK	0,27	0,55
TÖBBNYELVŰSÉG	-0,17	0,25
LINKEK	-0,06	-0,52
REGISZTRÁCIÓ	0,6	-0,15
RÉSZVÉTEL	1,06	-0,35
ADATBÁZIS	0,1	-0,05
FELMÉRÉSEK	0,58	-0,33
Hírlevél	0,18	0,28
Idegennyelvű pénzvadászok	-0,2	0,22
Brosúra	-0,36	-0,05
„Telefonkönyv”	-0,3	-0,43
Interaktív platform	0,49	-0,22

Az 1. ábra mint modell az eredeti adatok egyszerűsített ábrázolása. A kétdimenziós tér adekvát volta annak a varianciának az arányával mérhető, amit az eredeti varianciából a két dimenzió reprezentál. Ebben az esetben a magyarázott variancia aránya 59,6 százalék, ami azt jelzi, hogy ez a kétdimenziós modell jól megfelel az eredeti adatoknak.¹⁰ Kétdimenziós ábránkon az egyes vonások általános gyakoriságát az azokat jelző körök méretével, az adott klaszterbe sorolt honlapok számát pedig a megfelelő négyzetek arányos területével jelezzük.

Ennek a mézőnek a struktúráját a következőképpen értelmezzük. A vízszintes tengely az informálás és a részvétel ellentétét tünteti fel (balról jobbra haladva). A függőleges tengelyen felülről lefelé haladva az *offline*, illetve *online* tevékenységek súlya látható. Így az origótól jobbra azokat a honlapokat találjuk, amelyek elsősorban tagokra orientáltak. A jobb felső negyedben azok a honlapok találhatóak, amelyek főleg olyan felhasználók és tagok számára készültek, akik ténylegesen tesznek, vagy potenciálisan akarnak tenni valamit *offline*. Ezzel szemben az origótól balra olyan honlapokat találunk, amelyek nem a szervezetek tagjaira, hanem a látogatókra orientáltak. A bal alsó negyedben elhelyezkedő honlapok például olyan látogatókra orientáltak látszanak, akik „telefonkönyv” jellegű forrásokat használnak fel arra, hogy a világhálón elérhető más honlapokról információt szerezzenek, a bal felső negyedben lévő honlapok pedig azokat a felhasználókat célozzák meg, akik azért látogatnak el hozzánk, hogy a szponzorálással összefüggő információkat szerezzenek (2002-ben Kelet-Európában ez még mindig nagyrészt *offline* folyó tevékenységet jelent).

Míg az origótól balra levő honlapok rendszergazdái ellenőrzik, ami oldalakon megjelenik, a jobbra eső honlapok lehetővé teszik felhasználók számára, hogy a csevegő-fórumokon való részvétel útján és dokumentumok felvitelével maguk is közlétegyenek anyagokat. Tévedés lenne azonban a vízszintes tengelyt a „zárt”, illetve „nyílt” kategóriák szembeállításával értelmeznünk. A regisztrációs vonás megléte két dogra utalhat. Egyrészt azt jelenti, hogy a felhasználók feliratkozás vagy bejelentkezés útján csatlakozhatnak a szervezethez, illetve attól különféle anyagokat kaphatnak meg, másrészt viszont azt is jelzi, hogy a honlapokon lehetnek bizonyos szűrő mechanizmusok. Nem tehet fel bárki bármilyen anyagokat: ez csupán azok számára van megengedve, akik regisztráltak magukat (és ezzel módot adtak a valamilyen módon történő ellenőrzésre). Más szóval a nagyobb részvételt biztosító honlapok ugyanakkor korlátozottabb jellegűek, sőt akár kirekesztőek is lehetnek. Az *online* közösségek kiépítése – különösen a főáramlattól távolabb eső csoportok kikötőiként funkcionáló honlapok esetében – bizonyos határok meghúzását kívánhatja meg. Ezzel szemben a központtól balra eső honlapok „nyitott könyvet” jelentenek. Valóban, bizonyos mértékig mintegy nyilvánossá teszük saját könyvelésüket azáltal, hogy olyan dokumentumokat tesznek közzé, mint például az éves beszámoló jelentések, költségvetések stb., tehát az információ tekintetében nyitottak, ám ha ellátogatunk az ilyen honlapokra, ott nem sok tennivalónk adódik. A nagyobb mértékű *online* részvételt biztosító honlapok azonban igen ritkán tesz-

¹⁰ A korrespondencia-analízis módszerével a kultúrszociológiai tanulmányok iránt érdeklődő olvasók Pierre Bourdieu írásaiban találkozhatnak. Bourdieu munkáiban ritkán fordulnak elő olyan modellek, amelyek a variancia majdnem 60 százalékát magyarázzák.

nek közzé efféle dokumentumokat. A részvételre nyitott nonkonformista csoportok némelyike bizonyíthatóan elutasítja azt az elvárást, hogy gyakorlatilag bárkinek is nyílt elszámolással tartozna.

A hozzáférhetőség korlátai

Miután elemeztük azt az építkezési folyamatot, melynek során a civil társadalmi szervezetek felépítik a kialakuló műfaji formáknak megfelelő honlapjaikat, most azzal a nagyobb léptékű konstrukciós folyamattal foglalkozunk, melynek révén ezek a civil társadalmi honlapok beépülnek a világhálóba. Megvizsgáltuk az egyes honlapokhoz vezető hiperlinkek számát. A hiperlinkhálózat struktúrájával foglalkozó vizsgálatok a világhálón általában azt mutatták ki, hogy ebből a szempontból az egyes honlapok – a rájuk mutató hiperlinkek számával mérten centrálisnak vagy perifériálisnak minősíthető helyzetüket tekintve, a *power-law* eloszlásnak megfelelően – erősen ferde megoszlást mutatnak, s közöttük szélsőséges egyenlőtlenségek tapasztalhatók (Barabási, Albert és Jeong, 2000). A befelé mutató hiperlinkek megoszlása a civil társadalmi honlapok általunk vizsgált kelet-európai mintájában igen hasonló a világhálón általában érvényesülő megoszláshoz. A vizsgált honlapok legkevésbé centrális helyzetű 90 százaléka az összes bejövő linknek mindössze a 20 százaléka mutat rá, míg az összes többi a felső 10 százalékot alkotó honlapokra irányul.

A centralitást kifejező pontszámok eszközeit nem csupán a tudományos kutatók használják a világhálón való „láthatóság” mérésére. Az ilyen pontszámoknak gyakorlati következményei vannak. Nyilvánvaló, hogy a világhálón navigáló felhasználók nagyobb valószínűséggel találnak rá valamely honlapra, ha sok link mutat rá. Ennél is fontosabb azonban ma az a tény, hogy a keresőprogramok (nem csupán a legnépszerűbb *Google*, hanem sok más is) nagymértékben támaszkodnak a hiperlinkekre (Hindman, Tsioutsoulis és Johnson, 2003). A több, befelé mutató link növeli annak valószínűségét, hogy a keresőprogramok világhálót pásztázó szoftverrobotjai, az úgynevezett *crawlerek* megtalálják egy honlapot és elhelyezik adattárukból. A hiperlinkek mennyiségével kifejezett centralitás és az autoritás egyenértékűsége azt jelenti, hogy azok a honlapok, amelyeknek a centralitási pontszáma magasabb, a keresés eredményeinek megjelenítéskor előkelőbb helyre fognak kerülni.

A keresőprogramok technológiájának politikai vonatkozásai is vannak. A hiperlinkek, illetve az ezeket feltáró és osztályozó keresőrobotok tényleges aktorként való figyelembevétele az internet társadalmi szereplőinek körébe újabb „csavarral” súlyosbítja a hozzáférhetőség problémáját. Míg az „internet és társadalom” paradigma a világháló különféle aspektusaihoz való hozzáférés tekintetében a potenciális felhasználók egyenlőtlenségeire koncentrált, ehhez most hozzátehetjük a honlapok tényleges elérhetőségének egyenlőtlenségi problémáit is. Az egyik oldalról nézve a felhasználók különbözőnek egymástól a rendelkezésükre álló hozzáférési lehetőségek tekintetében, a másik oldalról viszont maguk a honlapok is különböző mértékben érhetőek el a nagyközönség számára.

Mennyiben különböznek tehát a honlapok általunk azonosított műfaji formái a hiperlink-centralitás, és ennél fogva hozzáférhetőségük tekintetében? E kérdés megvá-

laszolásához – annak tesztelésére, hogy a befelé mutató linkek számát illetően vajon találhatunk-e statisztikai különbségeket az egyes műfaji formák között – logisztikai regressziós modellt alkalmaztunk. A 4. táblázat azt mutatja be, hogy mekkora relatív valószínűséget tulajdoníthatunk (a brosúra típusú honlapokhoz viszonyítva) az általunk vizsgált másik négy műfajhoz tartozó honlapoknak, azokat tekintve a leginkább centrális helyzetűeknek, amelyekhez harmincnál több rámutató link vezet el.

4. táblázat

A műfaji formák és a befelé mutató linkek logisztikai regressziós modellje
(függő változó: legalább 30 befelé mutató link)

	Együttható	Esélyhányados
Interaktív platformok	0,262	1,300
Hírlevelek	0,757*	2,131*
Pénzvadászok	1,262*	3,532*
„Telefonkönyvek”	0,588*	1,801*

Megjegyzés: A viszonyítási kategóriát a tisztán brosúra típusú honlapok alkotják. Szignifikáns pozitív együttható azt jelenti, hogy az adott műfajban több befelé mutató link van, mint a legkevésbé látható kategóriát képező brosúra típusnál.

* $p < 0,05$.

A „telefonkönyvek”, a hírlevelek és a többnyelvű pénzvadászok nagyobb valószínűséggel kerülnek centrális helyzetbe, mint a brosúra típusú honlapok. Az interaktív platformok, vagyis annak a típusnak a képviselői, amelyről azt gondolhatnánk, hogy a világháló legizgalmasabb lehetőségeit használják fel, nem tartoznak a leginkább centrális helyzetű honlapok közé. Ezeket a honlapokat a világháló domináns logikája nem hozza kitüntetett helyzetbe.

A civil részvétel hálózatainak alakítása

Ebben a cikkben a szervezeti formák és a most kialakuló technológiák párhuzamos fejlődését vizsgáltuk. Kutatás tárgyává tettük a politikai képviselet egy új területét, nevezetesen a választási politika mellett új típusú igényeket is támaztató civil társulások szerveződését egy új képviseleti médium keretében. Arra a kérdésre keresve a választ, hogy ezek a szervezetek hogyan jelenítik meg önmagukat *online*, voltaképpen a politika technológiáit, a sajátos vonások különféle kombinációinak jellegzetes mintáit felrajzolva pedig a technológia szerveződését vizsgáltuk. Az általunk talált, jelenleg még kialakulófélben levő szervezeti formák nincsenek előre meghatározva a technológiában, és nem felelnek meg valamilyen egyetlen ideális civil részvételi honlaphoz vezető technológia ígéreteinek beteljesüléséhez vezető lépcsőfokoknak sem. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy azok a jelenségek, amelyekre a „társadalmi” jelzőt szoktuk alkalmazni, nem választhatók el a bennük szerepet játszó technológiától. Még rövidebben: a „társadalmi” nem idegen a technológia számára (és viszont). Vizsgálataink során jól megkülönböztethető társadalmi-technológiai hálózatokat találtunk, olyan műfaji formákat, ame-

lyek a technológiai eszközök, az aktorok és az akciótípusok különféle kombinációira épülő *online* civil szerveződés divergáló mintáinak tekinthetők.

A civil szerveződés *online* területei – szoros kapcsolatban az *offline* tevékenységekkel – nem egységes, univerzálisan látható és hozzáférhető új közéleti szférát, hanem változatos konkrét közösségekből összetevődő mezőt alkotnak. A láthatóság egyenlőtlenségeit a hírportálok szerkesztőinek és a keresőprogramok tervezőinek a tevékenysége is befolyásolja, és ez – összefüggésben a honlapok jellemző vonásainak kombinációjával – behatárolja a részvételi honlapok hozzáférhetőségét. A civil szervezeteknek a világhálón való megjelenésében a részvétel aktív formái nagyrészt elkülönülnek a földrajzi kötöttségtől való elszakadásra irányuló törekvésektől. Az aktívabb részvételre lehetőséget adó honlapok elsősorban belföldi közösségeket szolgálnak, míg azok a honlapok, amelyek a legnagyobb valószínűséggel fordulnak más nyelvű felhasználókhoz, ugyanakkor a legkevésbé adnak módot a részvétel közvetlen formáira. A földrajzi helytől független, részvételi jellegű globális civil társadalom kialakulása helyett – a technoromantikus megközelítések várakozásaival ellentétben – ezen a területen is elsősorban belföldi közönségre orientált szervezeteket találunk.

Irodalom

- Agresti, Alan (2002): *Categorical data analysis*. New York: John Wiley.
- Barabási Albert-László – Réka Albert – Hawoong Jeong (2000): Scale-free characteristics of random networks: The topology of the World Wide Web. *Physica A*, 281: 69–77.
- Barley, Stephen (1986): Technology as an occasion for structuring: Evidence from observations of CT scanners and the social order of radiology departments. *Administrative Science Quarterly*, 31: 78–108.
- Boczkowski, Pablo J. (2004): *Digitizing the news: Innovation in online newspapers*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Callon, Michael (1991): Techno-economic networks and irreversibility. In *A Sociology of monsters: Essays on power, technology, and domination*. Ed. J. Law. 1321–1361. London: Routledge.
- DiMaggio, Paul – Hargittai, Eszter – Neumann, W. Russell – Robinson, John P. (2001): Social implications of the Internet. *Annual Review of Sociology*, 27: 307–336.
- Eisenstein, Elizabeth L. (1993): *The printing revolution in early modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fischer, Claude S. (1992): *America calling: A social history of the telephone to 1940*. Berkeley: University of California Press.
- Hand, Martin – Sandywell, Barry (2002): E-topia as cosmopolis and citadel: On the democratizing and dedemocratizing logics of the Internet, or, Toward a critique of the new technological fetishism. *Theory, Culture, and Society*, 19 (1–2): 197–225.
- Hindman, Matthew – Tsioutsoulouklis, Kostas – Johnson, Judy A. (2003): Googlearchy: *How a few heavily-linked sites dominate politics on the Web*. Paper presented at the annual meetings of the Midwest Political Science Association, Chicago.
- Hutchins, Edwin (1995): *Cognition in the wild*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kuti Éva (2001): *A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Latour, Bruno (1991): Technology is society made durable. In *A sociology of monsters: Essays on power, technology and domination*. Ed. J. Law. 103–131. London: Routledge.

- Latour, Bruno (1999): On recalling ANT. In *Actor network theory and after*. Ed. John Law and John Hassard. Oxford, UK: Blackwell, the Sociological Review.
- Orlikowski, Wanda J. (2000): Using technology and constituting structures: A practice lens for studying technology in organizations. *Organization Science*, 11 (4): 404–428.
- Robinson, John P., Paul DiMaggio, and Eszter Hargittai (2003): New social survey perspectives on the digital divide. *IT & Society*, 1 (5): 1–22.
- Ward, Joe H., Jr. (1963): Hierarchical grouping to optimize an objective function. *Journal of the American Statistical Association*, 58: 236–244.
- Yates, JoAnne (1989): *Control through communication: The rise of the system of American management*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Vedres Balázs

Vedres Balázs a Közép-európai Egyetem (*Central European University, CEU*) szociológiai és társadalmi antropológiai tanszékének tanársegédje. Posztgraduális tanulmányait a Columbia Egyetem szociológiai tanszékén végezte. A Santa Fe Intézet ösztöndíjas külföldi kutatója, és a Collegium Budapest ösztöndíjasa. Kutatási témái: gazdaságszociológia, gazdasági átalakulás, társadalmi hálózatok, történelem- és diskurzus-elemzési módszerek. Újabb publikációi azokkal a kölcsönös összefüggésekkel foglalkoznak, amelyek a stratégiák kidolgozásában résztvevő társadalmi szereplők és a kialakuló hálózati struktúrák között a nagyléptékű társadalmi változások során alakulnak ki, elsősorban az üzleti hálózatok, a politikai diskurzus és a civil társadalmi szerveződés területein.

Bruszt László

Bruszt László a firenzei Európai Egyetemi Intézet (*European University Institute*) társadalomtudományi és politológiai tanszékének professzora. Korábbi kutatásaiban a posztkommunista országok intézményi átalakulásainak kérdéseivel foglalkozott. Újabb tanulmányainak középpontjában a transznacionalizálódás, az intézményi fejlődés és a gazdasági változások összjátéka áll. Jelenleg a közép-európai regionális szervezetközi hálózatok kifejlődésével és a regionális fejlesztési törekvések kialakulásával kapcsolatban folytat kutatásokat. David Starkkal és Vedres Balázssal együtt részt vesz a civil társadalom szervezésében felhasznált technológiák vizsgálatára irányuló kutatási projektben. Újabb publikációi közé tartoznak a „Piacépítés és a keleti bővítés: divergáló konvergencia?” (*Making Markets and Eastern Enlargement: Diverging Convergence? West European Politics*, 2002/2) és a „Piacépítés mint államalkotás: az alkotmányok és a gazdasági fejlődés a posztkommunista Kelet-Európában” (*Market Making as State Making: Constitutions and Economic Development in Postcommunist Eastern Europe. Constitutional Political Economy*, 2002/1) című tanulmányok.

David Stark

David Stark a szociológia és a nemzetközi kapcsolatok Arthur Lehman professzora a Columbia Egyetemen, ahol a Szervezeti Újítások Központjának (*Center on Organizational Innovation*) igazgatója (www.coi.columbia.edu/). A Santa Fe Intézet külső munkatársa. 1989 előtt és azt követően magyarországi üzemekben, a *dot-com* válság előtt és után a Manhattanben újonnan indult média-vállalatoknál, továbbá 2001. szeptember 11. előtt és után a *World Financial Center* kereskedelmi műveleteivel kapcsolatban végzett empirikus kutatásokat. Az amerikai Nemzeti Tudományos Alapítvány (*National Science Foundation, NSF*) támogatásával jelenleg a szervezetközi hálózatok fejlődésének témakörében folytat kutatásokat Magyarországon, valamint a deliberáció és a képviselő új technológiáit vizsgálja Alsó-Manhattan újjáépítésének folyamatában. Publikációi és friss tanulmányai *online* elérhetők: www.sociology.columbia.edu/people/faculty/stark/index.html.